

voltak jelentős alkotóművészek, azzal is magára haragította, hogy a nyelv fölött szabad alakító jogot követelt az íróknak, a szépség és az ízlés jegyében. Ő maga a lexikális szókészlet megújítása tekintetében nem volt radikális s egy-két nyugatias túlzásától, pl. a nyelvtani nemek nyelvünkbe való bevezetésének igényétől is hamar elállt, látva a sikertelen próbálkozásokat. Mégis nyelvújításának idegenes elemei bizonyultak mozgalmának azon hamar elavuló oldalának, amelyet pedig ő lényegesnek tartott és szenvedélyesen védett. Ezért az utókor tudományának az a beállítása, mely a kazinczyas neológiát az ortológia fölött győzedelmeskedő egyedül haladó nyelvi mozgalomnak tekinti, elfelejtkezik arról, hogy ortológia és neológia táborai csak az irodalmi nyelvújítás harcaiban releváns tábormegnevezések: maguk az ortológusok is többnyire szerencsés nyelvújítók voltak a szélesebb értelmű nyelvújítás törekvéseiben s mint Kazinczy örömmel állapíthatta meg, használják az új szavakat. Ez azonban csak a szélesebb értelmű nyelvújítás győzelme volt s ami ezen belül Kazinczy saját színezetű törekvése volt, abból csak az írói szabadság valósult meg később, a romantika jegyében s talán nem is mindig az ő szándékai szerint; a nyelvszellemet sértő nyugatos nyelvújítás ügye azonban visszaszorult a húszas évek Kelet-mítoszt ápoló nacionalista közszellemében. Ami a nyelvújításból győzött, az volt, ami az írói ortológiát és neológiát egyesítette: a nyelv gazdagításának igénye. Ebben azonban, ha voltak is túlzásai, részben az írók táborát megosztó izgatásaival, részben a nagy tekintélyét latba vető klasszicista normateremtő tekintélyével mégis döntő szerepe volt; a magyar felvilágosodás első korszakának eklektikus áramlataival szemben irodalmunk fejlődésében először érvényesített tiszta és néhány vonatkozásban modern klasszicista ízlést, vitáival előmozdította a klasszikus poétai dikció kialakulását s ezzel közvetve előkészítette az e dikciót részben kiteljesítő, részben aláásó magyar romantika irodalmi fordulatát. A közvetett előkészítést azonban hangsúlyoznom kell; közvetlenül értetlenül szembe fordult vele, mint ahogy mintáinak, a német klasszikusoknak az életművéből is csak a tisztán klasszicizáló elemeket tudta befogadni; azt, ami bennük a klasszicizmus és a modern irodalom szellemének a dialektikus egysége volt, egészében nem recipiálhatta s így a romantizálódó tartalmi esztétika és az organikus műszemlélet haláláig idegen maradt tőle.

Csetri Lajos

Két irodalmi adalék az 1840-es évek Dózsa-képéhez

Kulin Ferenc, irodalomtörténeti füzetében áttekintve a reformkori Dózsa-kép változásait, megjegyzi: „... a lista még bizonyára bővülni fog, ha a vidéki és az erdélyi kollégiumi könyvtárak és levéltárak anyagát is felkutatja valaki”.¹ Ezúttal két Dózsa-feldolgozásra vonatkozó adatainkat tesszük közzé, az OSzK kéziratrárból.

Pesty Frigyes feldolgozási tervére utalt monográfiájában R. Várkonyi Agnes, de őt a leendő történetíró szemléletének kialakulása érdekelte, és így érthetően nem tért ki a Dózsa-kíséret részleteire.² A Petőfivel egyidős, temesvári születésű és német anyanyelvű Pesty a líceumot Szegeden végezte, ahol tanára volt Horváth Cyrill. Ő a szülővárosába visszatért és ott a főhadparancsnokságnál állást kapott fiatalembert olvasásra és irodalmi kísérletekre buzdította, hogy ismereteit tágítsa és a magyar nyelvet is gyakorolja. Az 1514-es téma először Horváth Cyrill 1842. szeptember 26-i, Szegeden írott levelében³ bukkan föl, amelyben lebeszélve volt tanítványát egy, a Rákócziak történetéből veendő szomorújáték írásáról és általában is óvta a kezdőt túl nagy témák felvállalásától: „Kisértse meg kedves Fridrik erejét először kisebb tárgy körül. Illyenre elég az alkalom. Például Dózsa pórhada idejekor Telegdy, ki a királyi tanakodáskor ellenzője volt a keresztes hadaknak, s kit azután Dózsa Csanádvárbán megfogott és megöletett. Fessler elég világosan megemlíti az eseményt.”⁴ Lehet csak őt és családját érdekes viszonyba áthelyeztetten kikapni.” Noha Horváth Cyrill határozottan kérte Pesty döntését erről és az esetleges szinopszis megküldését, évekig nem hallunk (Horváth 1843. december 16-i újabb buzdítása

¹ KULIN Ferenc, *Hódthatatlan szellem*, Bp. 1982. 6.

² R. VÁRKONYI Ágnes, *A pozitívista történet szemlélet a magyar történetírásban*, Bp. 1973. I–II. Egy ízben drámaként (II. 277.), egyszer pedig regénytervként említi (II. 162.).

³ OSzK Kéziratár, Levelestár, Horváth Cyrill levelei Pesty Frigyeshez.

⁴ *Die Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen*, Fünfter Theil, Neuntes Band, 893–895. és 908.

után sem) a tervről. Közben versek, tudósítások, sőt novella is készültek Pesty tollából; utóbbiakat Frankenburg Adolfnak küldte közlésre, az Életképek szerkesztőségébe.

—A *pórhad* c. készülő művéről már házassága után, 1847-ben olvashatunk Pesty naplójában.⁵ A vékony füzetekbe írt és tartalomjegyzékkel ellátott napló 109. füzetének indexe jelzi május 27-én először a munkát: „A 'Pórhad' novella fogalmazása.” Maga a bejegyzés így hangzik: „Csütörtökön, tavasz-utó 27^{én} hozzá kezdtem a magamban meghányt Pórhad című történeti regény írásához és álhatatosan folytatni akarom, hogy, a mire nőm gyermekágyba jövend, már annyira haladott légyen, miszerint egy kéntelen hosszabb megszakadás, ártalmasan ne hasson a munkára. Segítsen a magyarok nemtője. —”

A munkát azonban nemcsak a családi események hátráltatták. Jókai Mór, az Életképek új szerkesztője visszaküldte Pestynek a *Költőverseny* c. novellát, amelynek közlését Frankenburg megígérte. Pesty az 1847. július 29-i naplóbejegyzés elején erre céloz: „Egyébiránt toll alatt levő terjedelmes beszéltem 'a pórhad' sem fog általam napvilágra hozatni, mert itt megint az a baj, hogy történeti korrajzolásához kezdtem, mire nekem épen semmi adataim nincsenek. Speciális munkáim nem szolgálnak, és fájdalmasan érzem hiányát egy nagyvárosi nyilvános könyvtárnak. Ha csak legalább Stieráchel Stauromachiáját megszerezhettem volna, Fessler és Engel ki nem elegendő adataival nem kellene vesződnöm, és megint lakolnom azért, hogy nagy fába vágtam fejszemet. Segédkönyvek, segédkönyvek, ez mind, mire keblem sovárog, és most még Eötvös is fellép ugyan e korszakot rajzoló regényével, nemde mind foglaltatik abban, engem elcsüggeszteni? A hírlapok eddig úgy nyilatkoztak, hogy a mohácsi vést megelőzőt időszakot fogja regénye tárgyául választani, — ez alatt én nagyobb kört értettem, legújabbban azonban olvasom, hogy 'Magyarország 1514ben' nevezi Eötvös művét, világos tehát, hogy a választottam tárgyat irodalmunk ugyan hasznára, de saját utányomra maga megdolgozta.”⁶ Világos, hogy csekélységem figyelmet nem gerjeszthet, és én Pórhad című regényemet csak azért írom végig (noha csak az első fejezet kész), hogy tollamat gyakoroljam.”

Horváth Cyrillhez írott, 1847. szeptember 26-i levelében viszont már a munka félbehagyásáról tudósított: „Fejezetenkint már tisztában voltam a tervvel, és meglehetősen előrehaladtam már a műben is, midőn kiválik, hogy Eötvös régóta hirdetett Magyarország 1514-ben című regényében, ugyan e történetet felhasználta. Én nem elég hiú vagyok, Eötvös után is valami olvasásra méltót írni, sőt miután anyagok hiányában tárgyamhoz csak igen csekély előtanulmányokat tehettem, semmi becses teremtethetvén, épen erővesztésnek néztem a pórhad további folytatását. Fájdalommal, de kéntelenül felhagytam vele . . .”⁷ Döntésén Horváth Cyrill október 15-i buzdítása sem változtatott.

Pesty Frigyes későbbi korai terveire és kísérleteire nem szívesen emlékezett. Ortvy Tivadar akadémiai emlékbeszédében őt magát idézte: „Az 1848-as korszak előtt irodalmi kísérleteimmel nem alkalmatlankodtam a sajtónak.” Ezek 1852-től vezetett publikációs jegyzékén sem szerepeltek, cikkeiben sem tért vissza a Dózsa-témára.⁸ Hogy a vázlatlalt és a megírt részletek kéziratával mi történhetett, arra Pesty naplójának 1849. február 23-i bejegyzése enged következtetni: „. . . miután a harci zavarok azt igénylik, hogy mennyire lehet, az irati jegyzetek, és mindennemű az egyéni belső világot ismertető irományok hivatlan kutatók, és roszakarátú kémeek előtt biztosítassanak, az előzőt napokban irományaimat átvizsgáltam, és a bajhozhatókat vagy megsemmisítettem, vagy elrejtettem.”⁹ Vélhetően a Dózsa-elbeszélés kézírata is ezek közé tartozott.

Idősezerűnek érezte produkcióját az a Debrecenben játszó vándorszíntársulat is, amelyik 1848. október 7-én a *Két Dózsa vagy kurucz lázadás* c. dráma színlapját kibocsátotta. A színlap¹⁰ teljes szövege a következő (a kurvizált részek kézírások a nyomtatott példányon):

⁵ OSzK Kézirattár, Quart. Hung. 2580. 2. k.

⁶ *A Magyarország 1514-ben első füzetéről* 1847. július 5-én jelentette a Pesti Hírlap, hogy kikerült a sajtó alól és nemsokára kapható lesz, vö. SÖTÉR István, *Eötvös József*, Bp. 1967. 203.

⁷ A Dózsa-téma bejegyzései: i. h. f. 318^v, 327^f, 331^v és 334^v – 335^f, a Horváth Cyrillhez írt, 1847. szept. 26-i levél másolata szintén a naplóban: a 365. f. után beragasztva.

⁸ *Emlékbeszédék a Magyar Tudományos Akadémia tagjairól VII.*, Bp. 1897. 2. és 33–39. (Függ.)

⁹ I. h. f. 425^f.

¹⁰ OSzK Kézirattár, Fol. Hung. 1380. *A Láng-család színlapjai*, 43. f. Másolata az OSzK Színháztörténeti Tárában, Debrecen város színlapgyűjteményében, az időrendbe besorolva. A színlapon az *L.* családnév-rövidítés *Lángot* jelent.

DEBRECZENI SZÍNHÁZ.
Szombaton Octóber 7-ik napján 1848.
Lángh Lajos és először adatik Abdai igazgatása
KÉT DÓZSA
vagy:
KURUCZ LÁZADÁS.
Történeti dráma 3 szakaszban és 4 változásban

1-ső szak: „AZ ÉJJI NÁSZ.”

Személyzet:

Dózsa György	} testvérek	Kőszeghy
Dózsa Gergely		Váradi
Daco		Demjén.
Ilon leánya		L. Emilia.
Bagossi	} Dózsa emberei	Döme.
Mészáros		Láng.
Kecskés		L. Móricz.
Fegyveres		Földi.

Történik Dózsa lakában.

2. szak: „LELKÉSZ ÉS TEMPLOMA.”

Személyzet:

Dózsa György	} testvérek	Kőszeghy.
Dózsa Gergely		Váradi.
Dóczi, nemes		L. Móricz.
Szolga		Földi.
Lörincz, ceglédi lelkész (az ugynevezett nagy botu pap)		L. Bódi.
Bagosi		Döme.
Ilon		L. Emilia.
Gunda		Sz. Krisztina

3. szak: „ELKÉSETT KEGYELEM.”

Személyzet:

Zápolya János	Abdai.
Bathori István	Láng.
Petrovich Péter	Nagy.
Dózsa György	Kőszeghy.
Dózsa Gergely	Váradi.
Lörincz, lelkész	L. Bódi.
Ilon	L. Emilia.
Gunda	Sz. Krisztina.
Bagosi	Döme.

Katonák – Bakó –

Történik három hóval később.

Ezen történeti drámát, mint a mostani zavaros időhöz némileg hasonlítható eseményeket előidéző művet, a t.c.z. közönség méltó figyelmébe ajánlja a' szintársulat.

Bementidij: Első osztályú zárthely 40 kr. Második osztályú 30 kr. Föld-szint 20 kr. Karzat 10 kr. p. p.

Zárt helyeket előre válthatni egész nap a' színháznál

Kezdetre 7 órakor.

Nyomatott Debreczen város könyvnyomdájában."

A színlapon kívül az előadásra más adatunk nincsen: nem ismerjük szövegét, forrásait, fogadtatását és nem tudunk más előadásairól sem.¹ A színlap közreadását az indokolhatja, hogy felhívja a további kutatás figyelmét (a Kulín Ferenc említette közgyűjteményekben is) az első befejezett és színpadra vitt Dózsa-drámára.^{1 2}

Kerényi Ferenc

A színek és fények jelentése a Zord idő-ben

Az egyik legtalányosabb, legkifejezőbb, legsikerültebb regénycím irodalmunkban Kemény Zsigmond utolsó nagy művéé. Nem kizárt, hogy Dickens *Nehéz idők*-je is inspirálta,¹ közvetlenül azonban a magyar romantikus költészet hatását mutatja.² A regényben maga a jelzős kapcsolat először elvont (félelmetes, könyörtelen) jelentéssel szerepel, Izabella királyné helyzetének jellemzését követően, szerzői szövegben: „pedig nem nyilatkoztatta-e ki férfiúi eréllyel és asszonyi szeszéllyel, hogy inkább akar egy keresztény király rabnője, mint a török kegyelméből Magyarország királynéja lenni? Zord idők!”³ Második alkalommal Dorka elbeszélésében fordul elő a regény vége felé. Elmondja sógora iszonyú halálát, mely több mint negyven éve esett meg (Kinizsi árulónak hitte, elevenen megsütötte, s vélt cinkosainak enni kellett húsából), majd menekülését apjával: „Gyalog mentünk a zord idő-ben...”⁴ Ebben az esetben a „zord” viharos, hideg, mostoha időjárás szinonimája.⁵ A „zord” azonban a régi magyar nyelvben szint jelentett, mégpedig sötétszürkét,⁶ s ez az árnyalat máig megmaradt a szóhangulatban. A címben tehát két jelentést („kegyetlen, szomorú korszak” és „viharos, komor időjárás”) egyesít a sötétszürke színbenyomás, s a komorság, szürkeség valóban meghatározója lesz a regény színvilágának.

¹ A debreceni közgyűjteményekben végzett ellenőrzésért ezúton mondunk köszönetet dr. Korompai Gáborné könyvtárosnak (KLTE Egyetemi Könyvtár).

² Pap Gábor drámatörredéke befejezetlen maradt, vö. KULIN i. m. 105–112., Jókai drámája pedig jóval későbbi, 1857. nov. 3-án került a Nemzeti Színház színpadára.

³ Dickens regénye, a *Hard Times* 1854-ben jelent meg, magyar fordítása *Nehéz idők* címmel 1855-ben. A *Zord idő*-t Kemény 1857-ben kezdte írni, s 1862-ben fejezte be.

⁴ A „zord”, mely a korábbi „zordon”-ból nyelvújítási elvonás eredménye, Kisfaludy, Vörösmarty kedvelt jelzője.

⁵ KEMÉNY Zsigmond, *Zord idő*, Bp. 1968. 133.

⁶ I. m. 382.

⁵ A „zord” jelzőnek előbb a végzetes 1541-es, utóbb a jóval korábbi időszakra vonatkoztatása azt is jelentheti, hogy kegyetlenség, embertelenség, szenvedés nem pusztán a török hódítás következménye, hanem az emberben, esetleg a magyarságban meglevő romlékonyság ez, vadság és ármánykodás. Nemcsak a Budát elfoglaló szultán teszi zorddá az idöket, hanem tágabb értelemben az emberi könyörtelenség, vandalizmus, melynek vádjá alól nem menthet fel külpolitikai körülményekre, idegen hódítókra való hivatkozás.

⁶ *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, III. Bp. 1976.